

Artur Czuchryta

Inwestycje kapitału górnośląskiego w kamieniołomy na Wołyniu w okresie II Rzeczypospolitej

Wieki Stare i Nowe Tom specjalny, 101-116

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Artur Czuchryta*

Inwestycje kapitału górnośląskiego w kamieniołomy na Wołyniu w okresie II Rzeczypospolitej

Uwagi wstępne

Po zakończeniu I wojny światowej ze względu na potrzeby gospodarki drogowej w Polsce władze państwowe i samorządowe za konieczny uznały rozwój krajowych kamieniołomów. Tradycje tego przemysłu sięgały jeszcze okresu zaborów. Funkcjonowało wówczas kilka dużych przedsiębiorstw, które działały w Małopolsce Zachodniej, na Wołyniu oraz na Kielecczyźnie¹. Z kamieniołomów wołyńskich na uwagę zasługiwały dwa przedsiębiorstwa klesowskie: Towarzystwo „Polski Granit” oraz Towarzystwo Akcyjne „Klesowskie Granity”. Oba zakłady działały już 30 lat przed I wojną światową, a ich granit był dostarczany do budowy wielu mostów w Rosji, a później w Polsce².

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

¹ Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej: APKr.), Kamieniołomy Miast Małopolskich w Krakowie 1937—1956 (dalej: KMMKr.), sygn. tymczasowa (dalej: sygn. tymcz.). 23, k. 1, *Materiały w sprawie obecnego położenia prywatnego i samorządowego przemysłu kamieniołomowego w Polsce [m.in. Kamieniołomów Miast Małopolskich] 1932*. W przypadku tego zespołu archiwalnego po sygnaturze tymczasowej została podana pełna nazwa danej jednostki archiwalnej.

² Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat.), Urząd Wojewódzki Śląski (dalej: UWŚl.), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (dalej: WKB), sygn. 3424, k. 2; Державний архів Рівненської області (dalej: ДАРО), Костопільське міське управління 1925—1939 (dalej: Ф. 51), opis (dalej: оп.) 1, справа (dalej: спр.) 54. Przed I wojną światową w kopalni „Klesowskie Granity” dziennie wydobywano 50 wagonów tłuczni, tj. materiału kamiennego do budowy dróg. W przypadku kopalni „Polski Granit” ciosy granitu posłużyły do budowy m.in. mostu Księcia Józefa Poniatowskiego w Warszawie, a w 1926 roku — mostu na Sanie pod Sandomierzem.

Władze samorządowe na Górnym Śląsku były szczególnie zainteresowane pozyskaniem dobrego materiału do budowy nawierzchni drogowych. Do 1925 roku miasta górnośląskie borykały się z niedostatkami materiałów drogowych, który był pokrywany importem granitów i bazaltów z Czechosłowacji i Niemiec. Jednak w 1925 roku sytuacja uległa zmianie, ponieważ wojna celna z Niemcami spowodowała, że na kamień z tego kraju nałożono wysokie cło³. Do 1926 roku instytucje samorządowe na Górnym Śląsku wydawały rocznie około 1,5 mln zł na zakup kostek granitowych do budowy dróg i ulic⁴. Jeszcze w 1927 roku na Górny Śląsk sprowadzano gorszy gatunkowo granit z Czechosłowacji za łączną kwotę 2 mln zł⁵. Co więcej, szacowano, że zapotrzebowanie na kamień w miastach górnośląskich będzie stale wzrastać. Rozwiązaniem problemu było znalezienie w kraju nowych źródeł zaopatrzenia w ten surowiec. Wołyn ze swym bogactwem pokładów granitowych, o jakości porównywalnej z kamieniem niemieckim, i przy jednoczesnym braku ich pełnego wykorzystania stał się przedmiotem zainteresowania dla kapitału reprezentowanego przez samorządy górnośląskie.

Początki zainteresowania samorządów górnośląskich kamieniołomami i inwestycjami na Wołyniu

Początkowo władze samorządowe na Górnym Śląsku brały pod uwagę kilka propozycji inwestycji w kamieniołomy w różnych częściach II Rzeczypospolitej. Jedną z pierwszych ofert rozpatrywano w listopadzie 1925 roku. Dotyczyła ona firmy „Andezyt” — Towarzystwa Udziałowego dla Eksploatacji Kamieniołomów Andezytowych w Kluszkowcach koło Czorsztyna⁶. W Śląskim Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach zwołano wówczas konferencję, którą zainteresowały się czynniki rządowe i samorządowe. Spółka „Andezyt” zaoferowała możliwość odstąpienia dzierżawy dla towarzystwa, które miało powstać w wyniku porozumienia samorządów, czynników rządowych i firmy „Andezyt”. Do realizacji projektu na konferencji powołano „ścisły komitet”. Na jego posiedzeniu, które odbyło się 9 grudnia 1925 roku, firma „Andezyt” określiła sumę swego aportu na 1,6 mln zł, a następnie kilkakrotnie dokonywała jej obniżenia: 28 grudnia 1925 roku — do

³ APKr., KMMKr., sygn. tymcz. 19, k. 29, *Protokoły Rady Nadzorczej 1938, 1939*.

⁴ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3424, k. 2.

⁵ Ibidem, k. 8.

⁶ APKr., KMMKr., sygn. tymcz. 19, k. 29, *Protokoły Rady Nadzorczej 1938, 1939*. Firma „Andezyt” Spółka z o.o. miała swą siedzibę w Nowym Targu.

1,2 mln zł, 12 stycznia 1926 roku — do 1 mln zł, a w styczniu 1928 roku — do 450 tys. zł⁷. Na posiedzeniu w lutym 1926 roku „ścisły komitet” stwierdził jednak, że utworzenie spółki między samorządami a firmą prywatną nie może być zrealizowane z powodu odmiennych celów przyświecających poszczególnym stronom. Do tej sprawy próbowano powrócić w styczniu 1927 roku na zwołanej w Katowicach konferencji. Jednak wysunięty wówczas projekt utworzenia spółki samorządów dla Eksploatacji Andezytów w Kluszkowcach nie został zrealizowany z powodu zbyt wysokiej sumy aportu wymaganej od firmy „Andezyt”⁸.

W kręgu zainteresowania samorządów górnośląskich znalazł się więc Wołyń. Badania przeprowadzone w 1925 roku przez specjalistów z Politechniki Lwowskiej wykazały, że granit klesowski na Wołyniu był pierwszorzędym materiałem do budowy dróg i występował w rozległych pokładach⁹. Wysoką jakość surowca wołyńskiego potwierdziła także specjalna Komisja, stworzona przez Wydział Powiatowy powiatu Katowice-Wieś, działająca w porozumieniu z Urzędem Wojewódzkim Śląskim, która dokonała rekonesansu w Klesowie na Wołyniu. Odrzuciła ona możliwość dalszego poważnego zainteresowania zarówno kopalnią andezytu w Kluszkowcach, jak i granitem tatrzańskim, rekomendując jako godny polecenia granit klesowski, który jako jedyny „da się zastosować na tutejsze bruki”¹⁰.

Pierwsza propozycja zaangażowania kapitału górnośląskiego w kamieniołomy na Wołyniu wyszła ze strony przedstawicieli miejscowego przemysłu kamieniołomowego, tj. funkcjonujących w Klesowie: Towarzystwa „Polski Granit” i Towarzystwa Akcyjnego „Klesowskie Granity”. Jeden ze współwłaścicieli obu kopalni, reprezentujący interesy wspomnianych firm — Wiktor Radlicz — wystąpił w grudniu 1926 roku do wojewody śląskiego Michała Grażyńskiego z propozycją udzielenia firmom pożyczki zwrotnej w naturze, tzn. takiej, która byłaby spłacana przez wydobywany granit¹¹. Pożyczka miała stanowić swego rodzaju przedpłatę na zakup kostek granitowych do bruku, a jednocześnie umożliwić modernizację kopalni (m.in. kupno kilku nowych maszyn). Firmy wołyńskie zaproponowały następujący przebieg transakcji: Urząd Wojewódzki Śląski miał zakupić kostki brukowe za 100 tys. zł w Towarzystwie „Polski Granit” i wypłacić na poczet zamówionego materiału 50 tys. zł oraz zakupić kostkę za 150 tys. zł w Towarzystwie Akcyjnym „Klesowskie Granity”, wpłacając jako zadatek 75 tys. zł. Inne warunki stawiane

⁷ Ibidem, k. 31, 33. Późniejsze obniżki wysokości aportu miały zachęcić samorzady do ponownych rozmów w sprawie utworzenia Towarzystwa dla Eksploatacji Andezytów w Kluszkowcach.

⁸ Ibidem, k. 33. Była to kwota 1 mln zł.

⁹ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3424, k. 2. Doświadczenia laboratoryjne przeprowadzone 18 czerwca 1925 roku przez Politechnikę Lwowską wykazały następujące cechy charakterystyczne klesowskiego granitu: wytrzymawał ciśnienie — 2 060 kg; ścieranie — 0,097% i napawanie wodą — 0,015%.

¹⁰ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3428, k. 6.

¹¹ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3424, k. 3.

przez firmy wołyńskie to: ustalenie cen płaconych za kostkę brukową tak, aby była identyczna zarówno dla kostki z prywatnych kamieniołomów wołyńskich, jak i dla kostki niemieckiej loco Katowice; zainstalowanie w kopalniach w ciągu dwóch miesięcy maszyn, które później musiały być oddane pod zastaw i kontrolę Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego. Z kolei dostawa surowca z kopalń miała być rozpoczęta po trzech latach od dnia wpłaty całkowitej ceny za zamówienie, a ukończona w okresie następnych dwóch lat. Wszystkie swe zobowiązania kopalnie powinny pokryć po upływie pięciu lat¹². Obie prywatne kopalnie w Klesowie miały w ten sposób zaspokoić potrzeby w zakresie kamienia granitowego związków samorządowych na Górnym Śląsku.

Przedstawiona propozycja zaangażowania kapitału górnośląskiego na Wołyniu nie znalazła jednak pełnego poparcia śląskich władz wojewódzkich i samorządowych. Były one bowiem zainteresowane nie tyle udzielaniem wsparcia finansowego prywatnym kamieniołomom, ile dokonaniem bezpośredniej i własnej inwestycji w kamieniołomy na Wołyniu. Stąd też starania ponowione w 1927 roku przez Wiktora Radlicza w celu zaangażowania kapitału górnośląskiego w prywatne kopalnie granitu na Wołyniu zakończyły się niepowodzeniem. Radlicz chciał zapewnić reprezentowanym firmom gwarancję zakupu u nich kostki granitowej z klauzulą długoterminowej dostawy. Tymczasem odpowiedzią na jego wniosek do Komisji Budżetowej Sejmu Śląskiego było uchwalenie kwoty 200 tys. zł na rok 1927/1928, ale bez konkretnego zapewnienia, że faktycznie suma ta będzie wykorzystana na rzecz dwóch wspomnianych kopalni¹³. Po interwencji u wojewody Radlicz uzyskał odpowiedź, że wspomniana kwota została przekazana powstałemu w 1927 roku Związkowi Celowemu Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów, którego celem było uruchomienie własnego kamieniołomu na Wołyniu.

Podstawy organizacyjno-prawne działalności Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów

Prawną podstawą do utworzenia Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów z siedzibą w Katowicach był statut z października 1927 roku. Związek Celowy Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów utworzyło sześć zainteresowanych powiatów: Katowice-Wieś, Świętochłowice, Tar-

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, k. 8.

nowskie Góry, Rybnik, Pszczyna i Lubliniec. Zadaniem związku była: „[...] wzajemna pomoc członków związku przy budowie i utrzymaniu dróg, mostów itp. obiektów przez wydobywanie wspólnymi siłami kamienia do budowy dróg oraz dostarczania go na dogodnych warunkach tak członkom związku, jak też i gminom, innym powiatom i innym jednostkom o charakterze publiczno-prawnym”¹⁴. Związek Celowy stał się wówczas właścicielem tylko jednego Kamieniołomu „Puchacz”, położonego w Klesowie, w powiecie Sarny, w województwie wołyńskim, jednak z możliwością poszerzenia w przyszłości swych inwestycji w tym zakresie. Dla zapewnienia rozwoju działalności statutowej Związku Celowego w momencie jego powstania utworzono kapitał zakładowy w wysokości 1 mln 660 tys. zł, a składały się na niego następujące udziały: 1 mln zł — udział powiatu Katowice-Wieś, 250 tys. — udział powiatu Świętochłowice, 150 tys. — udział powiatu Tarnowskie Góry, 120 tys. — udział powiatu Rybnik, 100 tys. — udział powiatu Pszczyna i 40 tys. — udział powiatu Lubliniec¹⁵.

Władze Związku Celowego stanowiły: Wydział Związku (organ uchwalający) oraz przewodniczący Związku (organ wykonawczy). W skład Wydziału Związku wchodził delegaci poszczególnych członków związku wybrani według następującego klucza: powiat Katowice-Wieś — czterej delegaci, powiat Świętochłowice — dwaj, a inne powiaty po jednym delegacie. Do grona delegatów z urzędu byli wybierani przewodniczący Wydziałów Powiatowych, a ich zastępcami zostawały osoby zastępujące ich w urzędach. Następnymi przedstawicielami, w przypadku powiatu Katowice-Wieś i powiatu świętochłowickiego, a także ich zastępców wybierał na trzy lata właściwy Wydział Powiatowy¹⁶.

Do kompetencji Wydziału Związku należało podejmowanie uchwał przy obecności przynajmniej sześciu jego członków. Od tego zapisu odstępowano w przypadku stwierdzenia zbyt małej liczby członków. Wówczas Wydział Związku był zdolny do podjęcia uchwał bez względu na liczbę obecnych, zapadały one zwykłą większością głosów¹⁷. Ponadto Wydział Związku uchwalał budżet, wydawał instrukcje względem prowadzonej kasowości i rachunkowości, decydował o podziale zysków bilansowych (jeśli zysk uchwałą Wydziału Związku nie został przeznaczony na cele związku), określał stosunek służbowy poszczególnych urzędników, wybierał ze swego grona Komisję Rewizyjną; mógł dokonać zmiany statutu lub rozwiązania związku na podstawie uchwały przyjętej przez co najmniej siedmiu członków Wydziału Związku¹⁸.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, k. 2. Udział powiatu katowickiego składał się z wkładów rzeczowych, które zostały oszacowane przez Wydział Związku.

¹⁶ Ibidem, k. 3.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, k. 4—5. W skład Komisji Rewizyjnej nie mógł wchodzić członek Wydziału Związku, który był czynny w zakresie rachunkowości lub kasowości związku.

Zakres obowiązków przewodniczącego Związku Celowego jako organu wykonawczego obejmował: kierowanie sprawami związku; występowanie w jego imieniu na zewnątrz, tj. w sprawach sądowych i pozasądowych; sprawowanie bezpośredniego nadzoru nad urzędnikami związku, m.in. ich przyjmowanie i zwalnianie na podstawie uchwały Wydziału Związku; podpisywanie pełnomocnictw i dokumentów w sprawach, w których Związek Celowy przyjmuje zobowiązanie wobec osób trzecich¹⁹. Przewodniczącym Związku był każdorazowo przewodniczący Wydziału Powiatowego powiatu Katowice-Wieś lub jego urzędowy zastępca.

Władzę nadzorczą nad Związkiem Celowym z ramienia państwa sprawował wojewoda śląski, który zatwierdzał wszelkie uchwały Wydziału Związku dotyczące pożyczek, tj. wpływające na ewentualny dług lub możliwość jego powiększenia. Nadzór ze strony wojewody interesów Skarbu Państwa, Skarbu Śląskiego i Ministerstwa Robót Publicznych był prawidłowy i w pełni zabezpieczał interes publiczny. Lustracje księgowości i rachunkowości były dokonywane w Związku Celowym z polecenia wojewody śląskiego, np. w 1928 roku przez inspektora starostw dr. Trzeciaka oraz w 1930 roku przez Macurę — lustratora samorządów i referenta Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego²⁰.

Zorganizowanie na Wołyniu kamieniołomów granitu „Puchacz” i „Krywka” należących do Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów

Projekt uruchomienia kamieniołomu granitu w Klesowie na Wołyniu został przedstawiony w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim 5 stycznia 1927 roku. Wydział Powiatowy powiatu Katowice-Wieś postanowił zakupić teren pod własny kamieniołom i w tym celu wysłał Komisję Techniczną, aby zapoznała się z miejscowymi warunkami eksploatacji granitu²¹. Komisja Techniczna delegowana na Wołyń wybrała teren pod projektowany kamieniołom, tj. znajdujące się w Klesowie wzgórze „Puchacz” o powierzchni 12 morgów. Dodatkowo Komisja Techniczna wybrała jeszcze

¹⁹ Ibidem, k. 4.

²⁰ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3430, k. 23.

²¹ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3428, k. 6. Jak już wspomniano, Wydział Powiatowy powiatu Katowice-Wieś w październiku 1927 roku stał się głównym udziałowcem Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów.

20 morgów terenu pod przyszły rozwój kamieniołomu²². Na miejscu stwierdzono również inne walory tej lokalizacji kopalni, a mianowicie bliskość stacji kolejowej Klesów oraz dobrą jakość kamienia, który odznaczał się m.in. „łupliwością”, a więc łatwą obróbką.

Tabela 1

Koszt uruchomienia kamieniołomu granitu „Puchacz” — stan w 1927 roku

Wyszczególnienie kosztów	Kwota [tys. zł]
1. Zakup maszyn, kolejki wąskotorowej, instalacje i montaż	210
2. Budynki maszynowni, mieszkania dla robotników, szopy do obróbki kamienia	50
3. Zakup terenu	30
4. Kapitał obrotowy	20
5. Odkrywka	10
Razem	320

Źródło: APK, UWŚl., WKB, sygn. 3428, k. 7.

W tabeli 1 ukazano koszty uruchomienia kamieniołomu granitu „Puchacz”, które wyniosły 320 tys. zł, ale przez Wydział Powiatowy zostały ocenione jako stosunkowo niskie. Aż 65,6% z ogólnych kosztów było przeznaczonych na: zakup maszyn, kolejkę wąskotorową, instalacje i montaż. W następnej kolejności znalazły się wydatki na budowę budynków maszynowni, mieszkań dla robotników, szopy do obróbki kamienia — 15,6%; koszty związane z zakupem ziemi — 9,4%; kapitałem obrotowym — 6,2% i odkrywką — 3,1%. W celu obniżenia wydatków zdecydowano o kupnie używanych maszyn i szyn, wykonaniu budynków z własnego granitu na wzór kamieniołomów zagranicznych oraz nabyciu miejscowego taniego drewna budowlanego²³. Natomiast roczny dochód brutto kamieniołomu był szacowany na 932,5 tys. zł²⁴.

Utworzony w październiku 1927 roku Związek Celowy Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów stał się właścicielem kopalni „Puchacz”, która stanowiła wkład rzeczowy do tego Związku powiatu Katowice-Wieś. Związek postawił sobie za cel dalsze inwestycje, mające przyczynić się do rozwinięcia wydobywania granitu, a to wymagało m.in. poszerzenia obszaru wydobywania oraz budowy bocznicy łączącej kamieniołom „Puchacz” ze stacją Klesów.

W 1930 roku Związek Celowy Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów posiadał w Klesowie już dwa kamieniołomy — „Puchacz” i „Krywka” — po-

²² Ibidem.

²³ Ibidem, k. 7.

²⁴ Ibidem.

łożone w odległości 3 — 4 km od stacji Klesów, ale połączone z nią bocznicą normalnotorową o długości około 5,5 km. Kamieniołom „Puchacz” w swych złożach miał kamień gruboziarnisty, który mniej nadawał się do celów drogowych, a był odpowiedni na tłuczeń kolejowy. Wyrobiony był do głębokości 20 — 25 m. Natomiast kamieniołom „Krywka” miał kamień drobnoziarnisty odpowiedni do celów drogowych, ponieważ nadawał się na: tłuczeń, grysik, półbruczek i kostkę. Łom był również wyrobiony do głębokości 20 — 25 m²⁵. Oba kamieniołomy stanowiły własność przedsiębiorstwa i obejmowały obszar: Łom „Puchacz” około 70 ha, a Łom „Krywka” — 9 ha²⁶. Pod względem zawartości kamienia wspomniane kamieniołomy dysponowały surowcem na dłuższy okres potrzebny do amortyzacji.

Działalność inwestycyjna Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów w kamieniołomach granitu: „Puchacz”, „Krywka” i „Kamienne”

Związek Celowy Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów w swej działalności inwestycyjnej na Wołyniu korzystał przede wszystkim z własnych funduszy, tzn. z wkładów kapitałowych poszczególnych powiatów. Przykładem był 1928 rok i zainwestowany kredyt w kwocie 250 tys. zł. Na tę sumę złożyły się subwencje, które otrzymały od państwa na swoją działalność poszczególne powiaty — udziałowcy Związku Celowego, oraz środki, które do brakującej kwoty dołożyły powiaty z własnych kapitałów²⁷.

Działalność inwestycyjna Związku Celowego w kamieniołomach „Puchacz” i „Krywka” była uwarunkowana celem istnienia tej prawnopublicznej instytucji samorządowej. Została ona powołana, aby dostarczać swym członkom krajowy materiał drogowy po jak najniższej cenie, a przez stworzenie konkurencji miała przyczynić się do obniżenia cen rynkowych na materiały drogowe. Efektem powinno być należyte utrzymanie dróg, tj. tańsza ich budowa i remonty.

By zapewnić realizację podstawowych zadań Związku Celowego i zwiększyć efektywność produkcyjną kamieniołomów wołyńskich, konieczne stało się wybudowanie w 1928 roku bocznic normalnotorowej łączącej kamieniołom „Puchacz”

²⁵ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3431, k. 2.

²⁶ Ibidem, k. 3.

²⁷ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3430, k. 24.

ze stacją kolejową Klesów. Jednak problem stanowiło kilku miejscowych właścicieli działek, którzy odmawiali ich sprzedaży. Natomiast dzierżawcy żądali około 40 tys. zł za przekazanie praw dzierżawy powierzchni 4,6 tys. m² na okres 12 lat²⁸. Unormowanie kwestii spornych przyczyniło się do sprawnego ukończenia budowy bocznic i oddania jej do użytku 11 grudnia 1928 roku²⁹. Nadmienić należy, że w budowę wspomnianej bocznic kolejowej były zaangażowane firmy z zewnątrz, tzn. spoza Wołynia. Za wykonanie podtorza oraz ułożenie nawierzchni dla bocznic normalnotorowej Klesów — Puchacz odpowiedzialni byli przedsiębiorcy z Katowic: M. Kurkiewicz i J. Zarzycki. Potrzebne do budowy materiały kupiono: szyny i zwrotnice — w Biurze Techniczno-Handlowym „Vis” w Sosnowcu; podkłady i podrozejzdnice dębowe — w firmie J. Blatt i Syn we Lwowie; haki i śruby — w Zjednoczonych Polskich Fabrykach Śrub Spółka z o.o. w Katowicach; a łubki i podkładki — w Syndykacie Polskich Hut Żelaznych Spółka z o.o. w Katowicach³⁰. Kierownictwo techniczne budowy wspomnianej bocznic normalnotorowej, w myśl umowy z 21 marca 1928 roku zawartej z Wydziałem Związku, zostało powierzone inż. Marcinowi Sensmećkiemu — referentowi Wydziału Komunikacji Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego³¹.

W latach 30. XX wieku Związek Celowy przeprowadził następną inwestycję kolejową, które miały usprawnić wywóz kamienia i innych produktów kamieniarskich z jego kamieniołomów wołyńskich. 17 kwietnia 1937 roku zwrócił się z prośbą do Biura Wojskowego Ministerstwa Komunikacji o pozwolenie na przebudowę istniejącej wąskotorowej kolei użytku prywatnego Klesów — Wiry — Czabel na normalnotorową kolej użytku prywatnego, połączoną na stacji Klesów z ogólną siecią kolejową PKP³². Przy tej przebudowie przewidywano również dokonanie zmian w istniejącej normalnotorowej bocznic od stacji Klesów do tartaku „Kamienne”. Inwestycja kolejowa na linii Klesów — Kamienne wynikała również z faktu, że w drugiej połowie lat 30. Związek Celowy stał się właścicielem majątku ziemskiego Kamienne o powierzchni 9,5 tys. ha oraz znajdujących się tam kamieniołomów granitu „Kamienne”³³. W 1938 roku inwestycje Związku Celowego na linii Klesów — Wiry — Czabel swym zakresem objęły m.in. urządzenia techniczne i tabor³⁴.

²⁸ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3427, k. 99—100. Związek Celowy potrzebował pasa ziemi o długości 230 m i szerokości 20 m. Stworzenie pod bocznicą dwudziestometrowej szerokości pasa ziemi było uzasadnione niedopuszczeniem do zagrożenia ruchu kolejowego. Obawiano się wykopów gliny z każdej strony torów, stąd tak szeroki pas ziemi.

²⁹ Ibidem, k. 118.

³⁰ Ibidem, k. 53.

³¹ Ibidem, k. 51.

³² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Komunikacji 1926—1939 (dalej: MK), sygn. 1479, k. 3.

³³ „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu 1938” (dalej: RPPiH). Warszawa [b.r.w.], poz. 3836.

³⁴ AAN, MK, sygn. 1668, k. 113—114.

W sumie długość linii kolejowej na Wołyniu, która była własnością Związku Celowego, wynosiła 30 km, a była wykorzystywana do obsługi własnych kamieniołomów granitu.

Tabela 2

Inwestycje w wyposażenie techniczne i w budynki w kamieniołomach granitu „Puchacz” i „Krywka” — stan w okresie od 16 lipca 1930 roku do 18 kwietnia 1931 roku

Wyszczególnienie	Liczba	Moc [KM]
1. Wyciągi elektryczne z łomów	.	.
2. Stacja maszyn:		
a) wielka lokomobila parowa „Lanza”	1	500—600
b) mała lokomobila	1	150
3. Prądnice do poruszania maszyn	.	.
4. Instalacja do przerobu kamienia na tłuczeń:		
a) łamacz stożkowy	1	—
b) łamacz szczękowy (zapasowy)	1	—
c) sortownik na trzy gatunki tłucznia	1	—
d) silos żelbetowy na 400 t objętości	1	—
5. Grysikarnia — budynek o szkielecie żelaznym ze ścianami drewnianymi:		
a) łamacze stożkowe	1	—
b) granulator	.	—
c) silosy na 100 m ³	.	—
d) sortowniki na sześć gatunków grysików	.	—
6. Drobniejsze instalacje, m.in.:		
a) oddział maszyn do wyrobu drobnej kostki	6	.
b) kompresory	.	.
c) warsztaty podręczne	.	—
7. Budynki, m.in.:		
a) budynek dyrekcyjny z mieszkaniami	3 mieszkania	—
b) baraki robotnicze z izbami	40 izb	—
c) budynki fabryczne	11	—

Objaśnienia: . brak informacji, — dane nie występują.

Źródło: APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3432, k. 4—5.

Wśród inwestycji w wyposażenie techniczne i w budynki w kamieniołomach „Puchacz” i „Krywka” zestawionych w tabeli 2 na uwagę zasługują: grysikarnia, stacja maszyn wyposażona w lokomobile oraz budynki fabryczne i mieszkalne. Grysikarnia był to budynek o szkielecie żelaznym ze ścianami drewnianymi, a składały się na nią wymienione w tabeli urządzenia. Jej instalację uznano za celową i dobrą dla kamieniołomów.

W stacji maszyn uwagę zwracała wielka lokomobila parowa „Lanza”, posiadająca zapas mocy, tzn. mogła być przeciążona o 100 KM. Było to istotne zwłaszcza w okresie wzmożonej produkcji i zapotrzebowania na dodatkową moc w KM. Mała lokomobila o mocy 150 KM stanowiła rezerwę na wypadek zwiększonych potrzeb. Ponadto w momencie ograniczenia funkcjonowania kamieniołomu do samej szutrowni lub samej grysikarni pracowała jedynie mała lokomobila³⁵. Dalsze ograniczenie ruchu w zakładzie o połowę skutkowało już zmianą organizacji pracy, tj. pracą jedynie na trzy dniówki w tygodniu. W przypadku pracy na łupiarkach bardziej niż wyrób kostki opłacało się produkować półbruczek.

Ogólny wydatek na inwestycje w wyposażenie techniczne i w budynki w kamieniołomach „Puchacz” i „Krywka” wyniósł około 5 mln 500 tys. zł. Natomiast inwestycje w same budynki fabryczne i mieszkalne zamknęły się łączną kwotą 740 976 zł, z czego 75,8% to koszt postawienia budynków fabrycznych, a pozostałe 24,2% zabudowań mieszkalnych (dom administracyjny i robotniczy)³⁶. Wśród inwestycji zrealizowanych jako budynki fabryczne należy wymienić: trzy hale maszyn, halę warsztatową, szutrownię, grysikarnię, halę łupiarek, parowozownię, magazyny, chłodnicę kominową, rampy zawiadowcze.

Produkcja i kapitały kamieniołomów wołyńskich należących do Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów

Na początku swego funkcjonowania eksploatacja kamieniołomów wołyńskich należących do Związku Celowego nie spełniała w pełni oczekiwań z nią związanych. W latach 1927—1928 wyprodukowano jedynie 1,5 tys. t kostki i 20 tys. t kamienia łamanego, co było dalekie od wiązanych z tym przedsięwzięciem gospodarczym nadziei³⁷. Koniecznym rozwiązaniem w tej sytuacji było poszerzenie asortymentu oferowanego kamienia i nowe inwestycje. Duże zapotrzebowanie na rynku krajowym na szutr i grysik przyczyniło się do uruchomienia łamaczy służących do ich wyrobu. Z innych postulowanych przedsięwzięć w kamieniołomach wołyńskich Związku Celowego, które miały usprawnić pracę wydobywczą oraz ułatwić transport kamienia, należy wymienić: odpowiednie „akordowanie robót” i wprowadzenie ich kontroli; budowę linii kolejowej Klesów — Puchacz; ściśle obliczanie ponoszonych

³⁵ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3432, k. 12.

³⁶ Ibidem, k. 13.

³⁷ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3430, k. 1.

kosztów; wprowadzenie płac dla kierownika technicznego uzależnionych od ilości wydobytych i wyprodukowanych materiałów³⁸.

Tabela 3

**Zdolności produkcyjne kamieniołomów „Puchacz” i „Krywka”
w 1930 roku**

Wyszczególnienie produkowanego asortymentu	Ilość [tys. t]
1. Kostka	7,5
2. Półkostki	15,0
3. Grysik	30,0
4. Kamień łamany	40,0
5. Tłuczeń	60,0
Razem	152,5

Źródło: APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3432, k. 5.

Jak wynika z tabeli 3, kamieniołomy wołyńskie Związku Celowego osiągnęły w 1930 roku wysoki poziom zdolności produkcyjnych. Świadczy o tym wzrost zdolności potencjału wytwórczego w zakresie produkcji kostki o 400,0%, a w produkcji kamienia łamanego o 100,0% w porównaniu z latami 1927—1928. Ponadto pojawił się nowy asortyment wyrobów produkowanych przez kamieniołomy: półkostki, grysik i tłuczeń. Na podstawie obliczeń porównawczych dyrektora M. Nestorowicza odnoszących się do wyników eksploatacji państwowych kamieniołomów w Janowej Dolinie stwierdzono, że czysty zarobek uzyskany z kamieniołomów wołyńskich Związku Celowego powinien wynosić rocznie 260 tys. zł³⁹.

Jednak kryzys zachwiał pozycją kamieniołomów wołyńskich należących do związku. W celu udzielenia im pomocy oraz poprawy sytuacji samorządów śląskich, w latach 1930—1931 rozpatrywano możliwość przejęcia kamieniołomów wołyńskich Związku Celowego przez Ministerstwo Robót Publicznych na rzecz Państwowego Funduszu Drogowego⁴⁰. Podobnie trudna sytuacja ekonomiczna dotyczyła w tym okresie wszystkich sześciu kamieniołomów granitu działających w Klesowie, tj. czterech prywatnych i dwóch należących do Związku Celowego. Wszystkie, zatrudniające zwykle kilka tysięcy robotników, z powodu braku zamówień dokonały w 1930 roku redukcji etatów. Przyczyną zwolnień był przede wszystkim kryzys i zmniejszenie liczby prowadzonych robót szosowych, ale też konkurencja państwo-

³⁸ Jak już wspomniano, budowa linii kolejowej Klesów — Puchacz zakończyła się 11 grudnia 1928 roku.

³⁹ APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3432, k. 5.

⁴⁰ Ibidem, k. 40; APKat., UWŚl., WKB, sygn. 3431, k. 4—5.

wych kamieniołomów bazaltu w Janowej Dolinie oraz wysoki koszt transportu granitu z odległego Klesowa do centrum Polski⁴¹. Pod koniec października i na początku listopada 1930 roku pojawiła się groźba dodatkowych zwolnień, tj. utraty pracy przez ponad 1 500 robotników. Opisana sytuacja miała również swój wymiar polityczny. Bliskość granicy z Rosją sowiecką powodowała bowiem, że czynniki rządowe obawiały się agitacji wśród zwalnianych robotników, która byłaby wymierzona w Polskę. Specjalna rządowa Komisja Gospodarcza, rozpatrując całokształt spraw związanych ze wszystkimi kamieniołomami klesowskimi, uznała za konieczne udzielenie im pomocy ze strony państwa. Z tego też powodu ówczesny minister pracy i opieki społecznej Aleksander Prystor wystosował 27 października 1930 roku pismo do ministra spraw wewnętrznych, w którym domagał się zapewnienia przez samorządy natychmiastowych zamówień kamieniołomom klesowskim⁴². Działania rządu miały zapobiec dalszym zwolnieniom robotników i zapewnić ciągłość pracy we wszystkich kamieniołomach klesowskich, w tym należących do Związku Celowego. Jednocześnie zamówienia samorządowe i uzyskany kamień miały być w przyszłości wykorzystane do prowadzonych w miastach prac drogowych i brukarskich.

Na okres kryzysu przypadła również sprzedaż przez Związek Celowy kilku działek na rzecz firmy Adama Czeżowskiego i Eugeniusza Struga, która zajmowała się eksploatacją granitu w Klesowie. Umowa między Związkiem Celowym a firmą A. Czeżowski i E. Strug została sfinalizowana 31 sierpnia 1933 roku i dotyczyła ona pięciu działek⁴³.

Tabela 4

Podstawowe dane statystyczne charakteryzujące działalność kamieniołomów wołyńskich należących do Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów w latach 1932—1936

Rok	Kapitał zakładowy [zł]	Udziały obce [zł]	Sprzedaż roczna [zł]	Asortyment produkcji	Liczba zatrudnionych robotników
1932	2 735 000	300 000 — Skarb Śląski	869 790	ciosy budowlane, krawężniki, kostki brukowe	500
1934	3 200 000	172 000 — Skarb Śląski	1 551 402	ciosy budowlane, krawężniki, kostki brukowe, grysy, tuczeń	800
1936	3 200 000	172 000 — Skarb Śląski	2 100 000	ciosy budowlane, krawężniki, kostki brukowe, grysy, tuczeń, licówki	1 000

Źródło: RPPiH 1934. Warszawa [b.r.w.], poz. 2641; RPPiH 1936. Warszawa [b.r.w.], poz. 3038; RPPiH 1938..., poz. 3836.

⁴¹ APKat., UWŚl., Wydział Przemysłu i Handlu, sygn. 246, k. 33.

⁴² Ibidem, sygn. 3433, k. 36.

⁴³ AAN, Bank Gospodarstwa Krajowego w Warszawie 1924—1971, sygn. 1049. Umowa obejmowała działki o numerach: 1, 2, 3, 18 i 20. Z firmy A. Czeżowskiego i E. Struga powstały Kamieniołomy Granitu „Zdziałów” w Klesowie.

Podstawowe dane statystyczne zamieszczone w tabeli 4 ukazują, że w latach 1932—1936 nastąpił stały wzrost potencjału ekonomicznego kamieniołomów wołyńskich należących do Związku Celowego. Dotyczył on zwłaszcza czterech kategorii zamieszczonych w tej tabeli. Największy wzrost nastąpił w sprzedaży rocznej — o 141,4%, a mniejszy w kolejnych kategoriach: w liczbie zatrudnionych robotników — wzrost o 100,0%, a w kapitale zakładowym — wzrost o 17,0%. Asortyment produkcji również uległ poszerzeniu: o grysy, tłuczeń i licówki. Zmniejszyło się natomiast znaczenie tzw. udziałów obcych, które w przypadku Skarbu Śląskiego obniżyły się o 42,7%. Udziały posiadały również dwie firmy: Wytwórnia Smołowanego i Asfaltowanego Grysu w Katowicach i „Smołogranit” Spółka z o.o.⁴⁴

Tabela 5

Zestawienie porównawcze inwestycji kapitału górnośląskiego w kamieniołomy na Wołyniu należące do Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów i firm górnośląskich w 1936 roku

Właściciel kamieniołomów (instytucja samorządowa lub firma)	Kamieniołomy należące do właściciela	Kapitał zakładowy [zł]	Sprzedaż roczna [zł]	Liczba zatrudnionych robotników
1. Związek Celowy Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów	„Puchacz”, „Kamiennie” (powiat Sarny)	3 200 000	2 100 000	1 000
2. Śląski Przemysł Kamienny Fryderyk Hałama	„Koniaków”, „Kisorycze” (powiat Sarny)	50 000	201 000	260
3. Eksploatacja Granitu Wołyńskiego — Kamieniołomy Łomsk, Spółka z o.o.	„Tomaszgród” (powiat Sarny)	10 000	.	.

Objaśnienia: · brak informacji.

Źródło: RPPiH 1938..., poz. 3829, 3830, 3836.

Z danych zamieszczonych w tabeli 5 wynika, że Związek Celowy zdecydowanie dominował wśród kapitałów zakładowych firm górnośląskich zaangażowanych na Wołyniu (98,2%). Dominacja tego Związku dotyczyła również pozostałych dwóch kategorii, tj. rocznej sprzedaży i liczby zatrudnionych robotników. W sumie Związek Celowy Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów odpowiadał za największe i najpoważniejsze inwestycje kapitału górnośląskiego w kamieniołomy wołyńskie.

Reasumując, należy stwierdzić, że rozwój kamieniołomów na Wołyniu w okresie II Rzeczypospolitej wynikał z jednej strony z bogatych złóż kamienia, a z drugiej — z ograniczeń w imporcie materiału kamieniarskiego na rynek polski, jakie nałożono

⁴⁴ RPPiH 1936..., poz. 3038; RPPiH 1938..., poz. 3836.

po 1925 roku. W kamieniołomy inwestowało zarówno państwo (np. kamieniołomy w Janowej Dolinie), jak i samorzady i firmy prywatne, a celem tych inwestycji było uniezależnienie rynku polskiego od importu surowca z zagranicy oraz pozyskanie taniego materiału do budowy i remontu dróg. Biorąc pod uwagę wysokość kapitałów poszczególnych firm i liczbę zatrudnionych robotników, trzeba stwierdzić, że w skali ogólnokrajowej za najpoważniejsze inwestycje w kamieniołomy wołyńskie odpowiedzialny był kapitał górnośląski, a w szczególności kapitał Związku Celowego Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów w Katowicach⁴⁵. W kamieniołomach wołyńskich mniejszą rolę odgrywał kapitał krakowski i warszawski. Inwestycje kapitału górnośląskiego były generowane głównie przez wspomniany Związek Celowy. Pierwszy okres jego działalności (1927—1928) to proces uruchamiania produkcji, kolejny (1929—1932) przypadł na lata kryzysu i koniecznych inwestycji w infrastrukturę kamieniołomów, z kolei jeszcze późniejsze lata funkcjonowania Związku Celowego (1933—1938) charakteryzowały się wzrostem inwestycji, zatrudnienia i produkcji. Inwestycje kapitału górnośląskiego przyniosły więc korzyści nie tylko samorządom i firmom śląskim, lecz także przyczyniły się do rozwoju gospodarczego Wołyń.

⁴⁵ W stwierdzeniu tym nie uwzględniono kamieniołomów w Janowej Dolinie, ponieważ nie stanowiły one własności prywatnej czy samorządowej, lecz należały do państwa. Niewątpliwie były to największe kamieniołomy na Wołyń.

Artur Czuchryta

Investments of the Upper Silesia in quarries in Wołyń in the period of the Second Republic of Poland

Summary

The author of the text presents the investments made in the period of the Second Republic of Poland by the representatives of the capital in Upper Silesia (among others Związek Celowy Powiatów dla Eksploatacji Śląskich Kamieniołomów) in Wołyń. He reconstructs and describes the process of capital engagement from Polish Upper Silesia in a quarry activity, created in the provinces of eastern Poland (mainly Klesow), presenting both the circumstances and economic issues of the investments under investigation.

Artur Czuchryta

Das in den Steinbruch in Wolynien zur Zeit der II. Republik Polen investierte Kapital Oberschlesiens

Zusammenfassung

Der Verfasser präsentiert die von den Vertretern des oberschlesischen Kapitals (v.a. durch den Kreisbund für Abbau des Schlesischen Steinbruchs) zur Zeit der II. Republik Polen gemachten Investitionen auf dem wolynischen Gebiet. Er zeigt den Einsatz des Kapitals aus dem polnischen Oberschlesien für die Tätigkeit des in den Gemeinden Ostpolens (v.a. Klesow) entstandenen Steinbruchs, indem sie sowohl Umstände wie auch die mit den Investitionen verbundenen wirtschaftlichen Probleme erscheinen lässt.